

Dekle, ki je udarilo nazaj

Stieg Larsson,
trilogija *Millennium* in filmi

Zoran Smiljanić

DEKLE Z ZMAJSKIM TATUJEM

KO SO MI PRED POL LETA PRIŠLI V ROKE TRIJE ŠVEDSKI FILMI S ČUDNIMI, DOLGIMI NASLOVI, NISEM ŠE NIČESAR VEDEL O STIEGU LARSSONU. PORINIL SEM PRVI DEL V DVD PREDVAJALNIK, FILM ME JE POTEGNIL, POTEM PA JE SLIKA V ZADNJI TRETJINI FILMA ZMRZNILA IN NEPOVRATNO RAZPADLA NA DIGITALNE PRAFAKTORJE. NEEEE! KOT NARKOMAN SEM ODVIHRAL V PRVO KNJIGARNO, KUPIL SKORAJ 600-STRANSKI ŠPEH Z NASLOVOM *DEKLE Z ZMAJSKIM TATUJEM* TER GA POGOLTNIL NA DUŠEK. VELIKA, MRAČNA SKRIVNOST JE BILA KONČNO RAZJASNJENA. OD TAKRAT LARSSONA IN NJEGOVO TRILOGIJO *MILLENNIUM* SREČUJEM TAKOREKOČ NA VSAKEM KORAKU: NENADOMA VSI GOVORIJO O NJEM, PREBIRAJO KNJIGE IN GLEDAJO FILME. GRE ZA DEFINITIVNI FENOMEN LETA.

Ves pomp okoli *Millenniuma* nekoliko spominja na histerijo, ki se je pred leti razpasla ob *Da Vincijevi šifri*, megauspešnici Dana Browna. A z nekaj bistvenimi razlikami: če je Brown zanimanje javnosti sprovciral z religioznim hokus-pokusom, ezoteriko tajnih lož in neskončnim veriženjem zarot, je Larssonov opus neprimerno resnejši, bolj kredibilen, aktualnejši, prizemljen in trajnejši. Če se je ob Brownovem koritu drenjalo kup posnemovalcev, analitikov, interpretov, dokumentaristov in *set-jetterjev*, je Larssona praktično nemogoče kopirati, tako unikaten je. Če je bil Brownov uspeh med drugim tudi posledica agresivne marketinške kampanje, Larssonov temelji predvsem na ustnem izročilu, ki se je iz Švedske enakomerno, postopoma in naravno širilo po Skandinaviji, Evropi in svetu. Če so po Brownovih knjigah posneli dva anemična holivudska filma, ki se ju danes nihče več ne spomni, so trije filmi, posneti po Larssonovih knjigah, neprimerljivo trši, bolj brezkompromisni in manj primerni za družinski ogled. In nenazadnje, če Brown dandanes veselo uživa v zasluženih denarcih, Larsson tega ne more več. V 50. letu je umrl zaradi infarkta, še preden so njegove knjige dosegle planetarno popularnost.

Kdo je Stieg Larsson?

Pojdimo po vrsti. Stieg Larsson, letnik 1954, je otroštvo je preživel z dedom antinacistom, ki so ga Nemci med II. svetovno vojno zaprli v delovno taborišče. Dedova usoda in stališča so na mladega Larssona močno vplivali in zaznamovali njegovo življenje. Za 12. rojstni dan je dobil pisalni stroj, s katerim je cele noči paral živce domačim, kot 18-letnik je sodeloval v demonstracijah proti vojni v Vietnamu (kjer je spoznal svojo življenjsko sopotnico Evo Gabrielsson), po odsluženju vojski je z nahrbtnikom potoval po Evropi in Afriki. V začetku 70. let je postal aktivni član švedskega levičarskega gibanja, leta 1977 se je kot grafični oblikovalec zaposlil pri švedski tiskovni agenciji TT, kjer je ostal celih 22 let. V prostem času se je ubadal z raziskovanjem švedskih desničarskih organizacij, spoznanja je strnil v knjigi *Extremhögern* (Ekstremna desnica, 1991). Na odgovor desničarjev ni bilo treba dolgo čakati: v nekem neonacističnem časopisu je izšel članek z Larssonovo fotografijo, naslovom, telefonsko številko in pretečim komentarjem, ki se je končal z besedami: »Če bo s takim početjem nadaljeval, bo treba nekaj storiti glede tega.« Čeprav je bil založnik časopisa obsojen

na štiri meseca zapora, to ekstremistov še zdaleč ni ustavilo: za Larssona in njegovo partnerko se je začelo obdobje stalnih groženj z nasiljem in smrtjo, ki je trajalo zadnjih 15 let njegovega življenja. Vendar pa grožnje Larssona niso prisilile k molku, ravno nasprotno: leta 1995 je soustanovil revijo *Expo*, ki je razkrivala ideologijo, metode in člane švedskih skrajno desnih organizacij. Ko so leta 1999 umorili nekega sindikalnega vodjo, je policija v morilčevem stanovanju našla fotografije in podatke o Larssonu in Gabrielssonovi, ki sta bila očitno že na muhi. Larsson, ki je postal ekspert za samoobrambo, je v odgovor napisal knjigo *Överleva Deadline* (Preživeti deadline – priročnik za ogrožene novinarje, 2000), z neprecenljivimi praktičnimi nasveti, kako se učinkovito upreti grožnjam in preprečiti, da bi vplivale na novinarsko delo.

Larsson - bestseller

Poleg člankov, knjig, urednikovanja, dopisništva, predavanj in drugih aktivnostih je Larsson v svoj prenatrpan urnik čudežno stisnil tudi pisanje leposlovja. O detektivskih romanih je razmišljal že od zgodnjih 90. let, a mu je zaradi obveznosti kronično primanjkovalo časa. Preden je leta 1997 pričel s pisanjem prvega romana *Män som hatar kvinnor* (Moški, ki sovražijo ženske/Dekle z zmajskim tatujem¹), se je v maniri raziskovalnega novinarja temeljito pripravil in napisal podroben sinopsis za prve tri knjige, načrtoval pa naj bi jih kar deset. Nočno pisanje je doživljal kot sprostitev, kjer je lahko po mili volji štrikal zaplete in zarote, ne da bi mu kdorkoli grozil. Ko je dokončal prvi dve knjigi in polovico tretje, se je poleti 2003 odpravil do založnika Piratförlaget, ki pa je rokopis zavrnil, in to kar dvakrat. Zagotovo največja napaka v zgodovini švedskega založništva. Larsson je odkorakal k drugemu založniku in z njim podpisal pogodbo za prve tri knjige. Še preden je prva izšla na Švedskem, sta pravice za objavo odkupili nemška in norveška založba. Leta 2004 je Larsson zbrusil prvi dve in dokončal tretjo knjigo, potem pa je novembra istega leta, le nekaj mesecev pred izidom prvega dela, nepričakovano umrl. Leta hiperaktivnega življenja, pritisk, stres, preskakovanje obrokov, 60 in več pokajenih cigaret na

1 Pravzaprav so tako prevedli šele paperback (2010) oziroma 2. izdajo. Originalni prevod naslova Prešernove družbe (2008) je bil direkten prevod švedskega. Žepna knjiga je prevzela angl. naslov, ker je bil že bolj uveljavljen zaradi filma.

STIEG LARSSON

dan (ročno zviti, brez filtra) in delavnik, ki se je redkokdaj končal pred peto uro zjutraj, so terjali svoj davek.

Nikoli ne bomo izvedeli, koliko je njegova prezgodnja smrt vplivala na fenomenalni uspeh. Samo na Švedskem so prodali 2,6 milijonov izvodov prvega dela, v Evropi pa do letošnjega leta čez 26 milijonov. Danski založnik Modtryk je pripomnil: »Na Danskem so le Biblijo prodali v več izvodih kot Larssona.« Sledile so številne nagrade, izid in ponovni uspeh drugega in tretjega dela, snemanje filmov, spor med Larssonovo družino in partnerko Evo Gabrielsson (s katero ni bil formalno poročen) glede njegove zapuščine, cingljanje novcev pa so zavohali tudi v Holivudu. Okoli Larssonove smrti so se začele spletati govorice, da so ga v resnici ubili ekstremisti ter da je napisal tudi večino četrtega dela, ki ga bodo ob pravem trenutku lansirali na tržišče. Ampak to sodi že v območje somraka.

Dekle z zmajskim tatujem je še en velik švedski kriminalni roman, ki nadaljuje tradicijo Sjöwallöve in Wahlööja, Henninga Mankella in Håkana Nesserja. Poleg zapletene zgodbe, suverenega poznavanja zakulisja gospodarsko političnih mahinacij, brezhibne geografije dogajanja in imenitnih likov, zgodbo bogatijo tudi

sladki mali detajli, ki prispevajo tisto fatalno ameriško *noir* atmosfero iz romanov Chandlerja in Hammetta, le da z evropskim »štrihom«. Protagonisti se tako nenehno nalivajo s črno kavo, srkajo vodko ali viski, se nezdravo prehranjujejo (sendviči s pašteto, *junk food*), obsedeno tuširajo in prižigajo eno cigareto za drugo, pa čeprav so nezdravo razvado že opustili. Eh, kdo je pa še videl poštenega detektivskega junaka, ki ne kadí?

Čeprav je roman fikcija, lahko v njem z lahkoto prepoznamo pojave, dogodke in osebe, s katerimi se je v svojem življenju ubadal Larsson. Junak Mikael Blomkvist je več kot očitna literarna upodobitev avtorja: idealistični raziskovalni novinar in urednik neodvisne levičarske revije Millennium (Expo), ki razkriva finančne goljufige, kriminal in korupcijo. Larsson je svojim bogatim izkušnjam iz novinarske, pa tudi dizajnerske kariere zgolj spremenil žanrovski predznak in jih zapakiral v napeto kriminalno zgodbo, začinil s ščepcem fikcije ter izstrelil isto sporočilo v novi, redizajnirani preobleki. In uspel. Kar pripelje do zanimivega paradoksa: ko se je desetletja trudil s svojim angažiranim delom, je bil sicer cenjen novinar, a je njegov glas slišalo le omejeno število interesnih skupin, zares široko publiko je dosegel šele, ko je vse skupaj prekvalificiral v fikcijo. Imamo pač raje napete zgodbe kot slabe novice. Oziroma slabe novice, preoblečene v dobre zgodbe, kjer se na koncu vsi delčki povežejo v smiselno celoto, kar se v življenju zgodi le redkokdaj.

Tovrstni strokovno-kreativni manever smo v preteklosti že zasledili, pa ne pri Danu Brownu, pač pa pri Umberto Ecu, ki je svoje bogato zgodovinsko znanje briljantno pretočil v srednjeveško šerlokholmsko kriminalko *Ime rože* (1980). In bralci smo mu jedli iz roke, saj smo za svoj denar dobili zabavo in učenje, napetost in zgodovino, detektivsko analizo in teološke razprave, pa še seks in fajmoštre na enem kupu. A tovrstna popularizacija stroke funkcioniira le v primeru, če pisatelj temeljito obvlada področje, o katerem govori. Za kar so potrebna leta, če že ne desetletja. Na ta način izpade pisanje leposlovja bolj stranski produkt, vzporedna dejavnost za zabavo in sprostitev (kot je svoje pisanje označil Larsson), ne pa kot glavni, edini in končni cilj (kot v primeru Dana Browna).

Glavni Larssonov adut so zagotovo izdelani, psihološko prepričljivi in ravno prav odbiti liki, o katerih si želimo izvedeti več, kot nam je avtor pripravljen izdati. Še posebej zanimiva sta glavna junaka, Mikael Blomkvist in Lisbeth Salander, ki zamenjata standardno moško-žensko razdelitev vlog: v njunem svetu je on ženska, ona pa moški. On je glas razuma, morale, etike in čustev, ki je fizično nesposoben in odvisen od njene pomoči. Ona je ostra, trda, odločna in energična ženska, ki si ga za povrh vzame, kadar jo prime, po seksu pa ga hladno brncne iz svoje postelje, češ da mora spati.

Lisbeth Salander je ena najbolj markantnih junakinj, kar smo jih imeli priložnost spoznati v zadnjih letih. Že njen zunanji videz je ekscentričen: oblečena je v alter cunje iz črnega usnja

(goth), obraz ima preluknjan s številnimi piercingi, na hrbtu pa se ji bohoto zmajski tatu. In to ne tisti mali, srčkani, dekorativni zmajček, ki krasi naslovnico knjige, pač pa orjaška mrcina, ki se razteza čez cel hrbet in še čez. Bolj kot okras predstavlja globoko čustveno brazgotino, travmo, ki jo je zaznamovala v preteklosti. Je tiha, asocialna, drobna biseksualka, njeni ženski atributi so zanemarljivi, pa vendar izžareva privlačnost posebne vrste. Poleg tega je vrhunska hekerka, ki se zna pretihotapiti v najbolj varovane računalniške sisteme in se dokopati do eksplozivnih podatkov. Čeprav je na prvi pogled podobna heroinam, kot so Sissy Spacek iz *Carrie* (1976, Brian De Palma), Kate Beckinsale iz *Podzemlja* (*Underworld*, 2003, Len Wiseman), Rosario Dawson iz *Mesta greha* (*Sin City*, 2005,

Robert Rodriguez in Frank Miller), Beatrix Kiddo iz *Ubila bom Billa* (*Kill Bill: Vol 1 in 2*, 2003/2004, Quentin Tarantino), jo je Larsson pravzaprav ukrojl po liku Pike Nogavičke. Pogosto se je zabaval z idejo, kaj se bo zgodilo z otroško junakinjo, ko bo enkrat odrasla. Glede na to, da je odrasla v disfunkcionalni družini, oropana starševske ljubezni, se bo verjetno težko znašla v »normalnem« svetu odraslih. Še posebej v svetu »moških, ki sovražijo ženske«, kjer se v marsikaterem veljaku skriva sadistični perverznejših najhujše vrste. Lisbeth Salander ni še ena nemočna žrtev iz statistik, ki bi ponižno sklonila glavo in se podredila moškim fantazijam, pač pa dekle, ki je udarilo nazaj. Dekle, ki ve, kako je treba seksualnim plenilcem zagreniti življenje ter jim z obrestmi vrniti milo za drago. Zato so strani, kjer se nasilneži cvrejo v lastnem zosu (in krvi), najbolj sladko branje v Larssonovem opusu, hkrati je pa to moment, kjer se fikcija in realnost ločita in kreneta vsaka svojo pot.

Ko smo že pri pasteh fikcije, omenimo še nekaj šibkejših plati Larssonove trilogije. V njej je nekaj fabulativnih bližnjic, kjer so nekateri dogodki (pre)očito izumljeni le zato, da pripeljejo zaplet do potrebne točke, zato izpadejo papirnato in neprepričljivo. Pogosto se junaki znajdejo v brezizhodni situaciji (kar bralci kupimo), potem pa sledi čudežna rešitev v zadnjem hipu. Še posebej v drugem (*Dekle, ki se je igralo z ognjem*) in tretjem delu (*Dekle, ki je brnilo sršenje gnezdo*) je Larsson mukotržno raziskovalno delo (brskanje po porumenelih

fotografijah, dnevnikih, časopisnih izrezkih, potrdilih, računih ...) zamenjal z akcijskimi prizori, ki so sicer šokantni in spodobno skoreografirani, a le malce preveč holivudski, da bi jih vzeli zares. Pa še tole: glavna protagonista sta glede na grozote, ki jih preživljata, sumljivo neobčutljiva in neuničljiva. Kot Hercule Poirot ali Miss Marple skačeta iz ene pustolovščine v drugo, ne da bi se ju vse skupaj kaj posebej dotaknilo. No ja, mogoče je Larsson to hranil za konec sage. Kakorkoli, vsi ti spodrsaljaki ne morejo bistveno zasenčiti sijaja te nedokončane dvatisočstranske uspešnice, ki ji daje dodatno težo dejstvo, da ne bomo nikoli izvedeli, kako se bo končala.

Larsson na velikem platnu

Švedski filmarji so se na literarni uspeh odzvali hitro in posneli tri filme, ki sicer niso doživeli tako huronskega sprejema kot knjige, a so v svetovnem merilu do sedaj zaslužili za evropski film zelo spodobnih dvestodvajset milijonov dolarjev, in to samo v kinodvoranah. Čeprav gre za korektno ekranizacijo, pa filmi ne dosegajo knjig. Vse finese, skrivne plasti, stranski liki, zapleti in informacije so pač ostali neizkoriščeni. Po drugi plati pa sta scenarista prvega dela skoraj 600-stransko knjigo ekonomično skomprimirala v dveinpolurni film, kjer vse teče kot po maslu. Še več, režiserju je kar nekajkrat uspelo z navdahnjeno uporabo filmskega jezika najti posrečene rešitve, kjer je z nekaj jednatimi kadri nadomestil kup informacij iz knjige. To velja predvsem za prvi in najboljši del trilogije, *Dekle z zmajskim tatujem* (Män som hatat kvinnor, 2009, Niels Alden Oplev), ki s svojo mračno in hladno atmosfero spominja na najboljše švedske izdelke zadnjih let, kot so *Zlo* (Ondskan, 2003, Mikael Häfström) ali *Vampiriska ljubezen* (Låt den rätte komma in, 2008, Tomas Alfredson), na svoj način pa je tudi posodobljena, digitalizirana inačica *Povečave* (Blow Up, 1966, Michelangelo Antonioni), in sicer v delu, ko Blomkvist 40 let stare fotografije na računalniku zлага v kontinuirano foto-zgodbo, ki mu pomaga do rešitve skrivnosti.

Med solidno igralsko ekipo izstopata zadržani Michael Nyqvist (*Skupnost* [Tillsammans, 2000, Lukas Moodysson]) v vlogi novinarja Blomkvista, v vlogi Lisbeth Salander pa blesti Noomi Rapace, ki je postala prava pravcata evro zvezda. Pri drugem in tretjem delu, *Dekle, ki se je igralo z ognjem* (Flickan som lekte

med elden, 2009, Daniel Alfredson) in *Dekle, ki je brnilo sršenje gnezdo* (Luftslottet som sprängdes, 2009, Daniel Alfredson)² so iz neznanega razloga zamenjali režiserja Opleva in oba scenarista, kar za film ni bila dobra novica: novi režiser Alfredson je le neinventivno prevajal strani iz knjige v filmske podobe. Tudi odnos med Blomkvistom in Salanderjevo, ki je v prvem delu buril domišljijo bralcev/gledalcev, je precej zvođenel oziroma se je zreduciral na platonsko komunikacijo od daleč. Poleg tega je v teh dveh filmih preveč akcije, ki sicer ni hiperkinetični tobogan, kakršnega poznamo iz holivudskih blockbusterjev, a se evropskemu filmu nekako ne poda. *Millennium* je boljši, ko spominja na filme Alana J. Pakule, kot sta *Morilci in priče* (Parallax View, 1974) ali *Vsi predsednikovi možje* (All the President's Men, 1976), kot pa na Bournovo trilogijo.

Larsson v Holivudu

Svoj piskrček so pristavili tudi v Holivudu. Februarja letos je Columbia Pictures od Švedov odkupila pravice za ekranizacijo vseh treh knjig. Ker so Američani sfizili že prenekateri evropski film, vse skupaj ne bi bilo vredno omembe, če ne bi za krmilo projekta sedel David Fincher, eden redkih samosvojih holivudskih režiserjev. Scenarist Steven Zallian (*Schindlerjev seznam*, *Tolpe New Yorka* ...) se je na literarno predlogo naslonil le ohlapno, sicer pa jo je temeljito predrugačil. V kaj? Bomo videli, zaenkrat je to skrbno varovana skrivnost. Za glavno vlogo so se grebli »težkokategorniki«, kot so Johnny Depp, George Clooney in Bradd Pitt, vlogo pa je dobil Daniel Craig, medtem ko bo Lizbeth Salander relativno neznana Rooney Mara, čeprav so mnogi navijali kar za Švedinjo iz originala, Noomi Rapace. Ameriška inačica naj bi v kinodvorane prišla čez leto dni.

KAJ PA PRI NAS? MEDTEM KO SO KNJIGOTRŽCI ŽE IZDALI PRVA DVA DELA, TRETJI PA JE V PREVODU, SMO NA DISTRIBUTERJE MORALI ČAKATI DO KONCA LETOŠNJEGA LETA. FILM *DEKLE Z ZMAJSKIM TATUJEM* PRIDE NA SPORED 23. DECEMBRA, DRUGI IN TRETJI DEL PA BOSTA NA OGLED PREDVIDOMA ŽE V JANUARJU 2011.